

Рольовий підхід до вивчення особистості

У статті досліджується актуальна проблема щодо вивчення рольової структури особистості. Розглядаються історико-філософські витoki формування рольової структури особистості. Зроблено спробу проаналізувати теоретичні засади вітчизняних (П. Горностай, З. Мірошник) і зарубіжних (І. Кон, Дж. Мід, Т. Парсонс, Т. Шибутані) науковців стосовно даного питання. Зазначено, що основними передумовами для самовизначення є самоусвідомлення людиною самої себе та наявність соціокультурного середовища, у якому вона виокремлює себе з-поміж інших людей. Встановлено, що процес самовизначення відбувається в умовах вибору з урахуванням вимог та норм суспільства.

Ключові слова: особистість, роль, соціальна роль, локус рольового конфлікту, рольовий розвиток.

В статье исследуется актуальная проблема изучения ролевой структуры личности. Рассматриваются историко-философские истоки формирования ролевой структуры личности. Анализируются теоретические положения отечественных (П. Горностай, З. Мирошник) и зарубежных (И. Кон, Дж. Мид, Т. Парсонс, Т. Шибутани) ученых касательно данного вопроса. Указано, что основными предпосылками для самоопределения является самосознание человеком себя самого и наличие социокультурной среды, в которой он выделяется среди других людей. Выявлено, что процесс самоопределения происходит в условиях выбора соответственно требованиям и нормам общества.

Ключевые слова: личность, роль, социальная роль, локус ролевого конфликта, ролевое развитие.

Постановка проблеми. Трансформації, які відбуваються у всіх сферах життєдіяльності сучасного суспільства, вимагають від особистості швидкого реагування, вміння діяти в умовах, що змінюються. Оскільки перед особистістю постають різноманітні ситуації, які потребують вирішення, все більшого значення набувають особистісні якості людини, які дають змогу бути їй активним учасником соціальних взаємовідносин. У проблемних ситуаціях та ситуаціях вибору від особистості вимагається визначення свого ставлення та життєвої позиції щодо них. Тому однією з умов успішного становлення та розвитку особистості є її здатність до самовизначення, до вибору певної життєвої ролі.

Аналіз досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць свідчить, що проблема людини, її сутності та ролі – одна з основних проблем філософії. Кожна історична епоха пропонувала своє бачення й вирішення питань про те, що таке людина і в чому сенс її життя. Проблема самовизначення людини аналізується в контексті знаходження людиною свого місця в світі (своєї рольової позиції), пошуку смислів буття та впливу мікро- і макрокосмосу на людське існування.

Зазначимо, що в східній парадигмі філософствування добро означає відповідність людини тій ролі, яку їй визначено у суспільстві – відповідність касті, прошарку, групі. І вже саме прагнення вийти за межі визначеної ролі може трактуватися як зло. Новим етапом у підході до вивчення цієї проблеми стала німецька класична філософія. У ній людина розглядається як суб'єкт свободи, активне, тобто діяльне явище, що саморозкривається. І. Кант започаткував нову тенденцію у філософії – він розглядав людину як автономний першопочаток і творця свого буття, законодавця своєї діяльності в світі.

Окремої уваги заслуговує українська філософія, для якої питання самоусвідомлення та самовизначення людини є одним із головних. І. Вишенський, Ю. Дрогобич, С. Оріховський, П. Русин пропонували ідеї гуманізму, звеличували силу людського розуму.

Засновник української класичної філософії Г. Сковорода вважав, що філософія є самим життям, тому головне у людині він вбачав у її серці. Серце – центр, що з'єднує тілесність і душевність людини. Лише самозаглиблення у власне серце дає можливість людині пізнати себе, самовизначитися.

Е. Фромм говорить, що унікальність людини полягає ще й в тому, що виділяє її з-поміж інших істот. Він зазначав : « Людина – єдина істота, для якої її власне існування виступає проблемою, яку вона має розв'язати і від якої не може втекти»[8; 10]. Вчений розглядає людину як істоту, наділену духовною якістю. Ця якість дає змогу людині усвідомлювати себе та своє життя . Людина вирізняє себе з оточуючого світу. Тут, на рівні людської суб'єктності , і відбувається процес розв'язання проблеми буття для кожної людини, її особистісного самовизначення та самореалізації. Тут визначаються ті складові, які задають орієнтири на усвідомлення людиною самої себе.

Свідомість та самосвідомість особистості є передумовами людської самовизначеності . Ж.-П. Сартр підкреслює зв'язок між процесом самоусвідомлення та самовизначення особистості

(називаючи його «радикальним рішенням»): людина спочатку існує в цьому світі, а потім виокремлює себе з нього, маючи на увазі, таким чином, усвідомлення світу загалом, з одного боку, з другого ж – усвідомлення себе та свого місця у ньому.

На думку М. Вебера, важливою умовою для самовизначення особистості є усвідомлення засобів та мети цього процесу. Людина повинна усвідомлювати, що є частиною певного культурного середовища, суб'єктом культури з певним досвідом діяльності та світосприйняття. Людина усвідомлює та застосовує цей досвід, разом з тим, у процесі самопізнання трансформує його у свій власний так, щоб відбулося «друге народження».

Отже, намагаючись проникнути в таємниці буття, шукаючи своє місце у світі загалом та у конкретному соціокультурному середовищі, зокрема, людина проектує себе назовні, усвідомлює себе у світі як у Всесвіті і у світі як спільноті собі подібних.

Перебуваючи у спільноті подібних собі, людина обмежується деякими нормами і правилами та не може бути абсолютно незалежною від вимог суспільства. За цих умов і має настати «друге народження» (за Вебером) чи прийняття «радикального рішення» (за Сартром). Це є вибір свого образу в світі (своєї ролі), життєвого шляху у широкому розумінні.

Аналізуючи філософські погляди на процес самовизначення особистості, зазначимо, що основними передумовами для самовизначення є самоусвідомлення людиною самої себе та наявність соціокультурного середовища, у якому вона виокремлює себе з-поміж інших людей. Процес самовизначення відбувається в умовах вибору з урахуванням вимог та норм суспільства. З філософської точки зору під самовизначенням розуміється усвідомлення людиною самої себе, своїх ціннісно-сміслових орієнтирів.

Отже, незважаючи на багатотисячлітню історію розвитку та різноманітні підходи до проблеми сенсу буття загалом та самовизначення людини, зокрема, філософська думка все-таки згодна з такою принципово важливою положенням: людина наділена певною активністю (що має, на думку деяких філософів, божественний характер), яка виділяє людину з-поміж інших об'єктів живої природи, і саме ця активність є джерелом для пізнання світу та визначення свого місця в ньому (своєї ролі).

Метою даної статті є аналіз поглядів вітчизняних і зарубіжних вчених щодо ролі структури особистості.

Виклад основного матеріалу. На думку багатьох науковців (Г. Андрєєва, П. Горностай, І. Кон, Д. Леонт'єв, Т. Шибутані та

ін.), людина упродовж життя виконує величезну кількість різноманітних ролей, будучи членом тих чи інших груп, взаємодіючи з іншими людьми. Особистість у кожному із цих випадків оволодіває тією чи іншою рольовою позицією – місцем в конкретній системі соціальних взаємин, де постійно змінюються соціальні функції. Різноманітні соціальні функції мають безліч способів їх втілення [1; 3; 5].

У науковий обіг термін «роль» ввели вперше у 20-30-х рр. ХХ ст. американські вчені Дж. Мід і Р. Лінтон. До того ж, Р. Лінтон визначав роль як «динамічний аспект статусу». Під статусом розуміли будь-яку соціальну позицію особистості, а роль виступала як певна демонстрація цієї позиції.

Рольова теорія особистості описує її соціальне поведіння двома основними поняттями: «соціальний статус» і «соціальна роль». Будь-яка людина займає багато позицій в суспільстві, бо бере участь в найрізноманітніших групах і організаціях.

Соціальний статус позначає конкретне місце, що займає індивід у даній соціальній системі. Сукупність вимог, пропонованих індивіду суспільством, утворює зміст соціальної ролі. Соціальна роль – це сукупність дій, що повинна виконати людина, що займає даний статус у соціальній системі. Кожен статус звичайно включає ряд ролей.

Існує два основних підходи в межах теорії соціальних ролей. Вперше поняття ролі було систематично представлено представником символічного інтеракціонізму Дж. Мідом в 1934 р. Ролі уявлялись ним як результат дослідного і творчого процесу взаємодії, як очікувальна поведінка взаємодіючих індивідів. Другий підхід був запропонований американським соціологом Л. Лінтоном у 1936 р.; пізніше він став складовою частиною функціоналізму. Прихильники цього підходу відкидають як ідею прийняття ролі в якості характерної форми взаємодії, так і ідею побудови ролі в якості її результату. Вони розглядають соціальну роль як динамічну сторону соціального статусу, як його функцію, зв'язану з набором норм, у відповідності з яким особистість повинна вести себе в певних ситуаціях [10].

Т. Парсонс одним із перших зробив спробу систематизувати ролі. Він вважав, що кожна роль описується 5 основними характеристиками:

- емоційністю – одні ролі вимагають емоційної стриманості, інші – розкутості;
- способом одержання – одні пропонуються, інші завойовуються;

- масштабом – частина ролей сформульована і строго обмежена, інша – розмита;
- нормалізацією – дія в строго встановлених правилах, або довільно;
- мотивацією – на особистий прибуток, на загальне благо.

В реальній життєдіяльності соціальний статус особистості як співвідносна категорія, що функціонує лише у відповідності зі статусом інших людей, проявляється в різних ролях, тобто в сукупності вимог, які пред'являють до осіб, що займають певні соціальні позиції.

В рольовій теорії важливе місце відводиться також питанням прийняття ролі і розв'язанню рольових конфліктів. Соціальні ролі виникають і здійснюються за умов соціальної взаємодії людини з іншими людьми. Але сама соціальна взаємодія стає можливою і ефективною лише тоді, коли взаємодіючі індивіди правильно сприймають і однозначно оцінюють ролі. Цей процес американський соціолог Т. Шибутані назвав прийняттям ролі. Він включає в себе: 1) сприйняття жестів, що заміщують ідентифікацію з іншою людиною; 2) проєкцію на неї своїх власних тенденцій поведінки.

Рольовий розвиток, з точки зору всіх рольових теорій, є однією з найістотніших сторін розвитку особистості. В теорії Міда він розглядається, здебільшого, як прийняття ролі, орієнтоване на соціальні очікування (рольова соціалізація). В теорії Морено рольовий розвиток розглядається як спонтанне розгортання соматичних, психічних, соціальних і трансцендентних ролей, що стають основою для розвитку «Я» (рольова індивідуалізація).

З обома тенденціями пов'язані відповідні потреби особистості:

- наслідувати інших, рольове навчіння;
- в дії, акціональний голод, потреба в рольовій самореалізації.

Ці потреби можуть вступати в суперечність, провокуючи рольовий конфлікт. Саме суперечність між потребами в рольовому навчінні і рольовій самореалізації є рушійною силою особистісного розвитку. Основною тенденцією особистості є прагнення мінімізувати рольовий конфлікт, що виникає в процесі рольового розвитку.

Рольовий підхід до соціальної психології особистості представлено в працях українських психологів П.П. Горностая, Т.М.Титаренко та ін.

Так, на думку П.П. Горностая, рольова теорія особистості базується на понятті *локус рольового конфлікту*, що визначає

основну стратегію поведінки особистості в умовах рольового розвитку. Розвиток особистості залежить від двох груп факторів:

1) *інтернальних*, пов'язаних із задоволенням інстинктів, базових потреб і мотивів, з тенденцією актуалізації внутрішніх потенціалів;

2) *екстернальних*, пов'язаних з культурою, соціальними очікуваннями, інтеріоризацією соціального досвіду, умовами і стереотипами виховання.

Це знайшло відображення у безлічі методологічних дискусій на тему «біологічного та соціального» в особистості, «внутрішніх та зовнішніх детермінант розвитку» тощо.

Різні фактори і їхня взаємодія розглядаються як основна тенденція і рушійна сила розвитку особистості, який можна розглядати як баланс між двома тенденціями: соціалізацією та індивідуалізацією.

Питання рольової компетентності у психології ґрунтовно досліджується П.Горностаєм. Ним визначено рольову компетентність як здатність особистості розв'язувати життєві проблеми, пов'язані з рольовою поведінкою, з функціонуванням життєвих ролей [2; 3; 5]. У структуру рольової компетентності дослідник включає:

- рольову варіативність, тобто різноманітність репертуару ролей особистості, багатство її рольової поведінки;
- рольову гнучкість як уміння легко переходити від однієї ролі до іншої (багато хто не може пристосуватися до нових соціальних ролей, «застряє» на окремих ролях);
- рольову глибину, тобто розвиненість глибинної структури ролей, рольове переживання, що є показником включеності ролі в життя людини;
- здатність до рольової децентрації та прийняття ролі інших (протилежна риса трактується як рольовий егоцентризм).

Розвиток особистості є одним з найістотніших компонентів будь-якої теорії особистості. У рольовому розвитку особливе місце займає формування життєвих ролей особистості, тобто ролей, пов'язаних з особистісною ідентичністю, з життєвим сценарієм, з характером особистості. Кожна людина характеризується репертуаром життєвих ролей, що змінюється протягом усього життя людини. В кожному життєвому періоді людини з'являються, розвиваються чи актуалізуються певні життєві ролі. Зміна їх при переході від одного життєвого етапу до іншого не завжди відбувається гармонійно. Вона може супроводжуватися життєвими кризами, що, з погляду рольової теорії, можна інтерпретувати як рольовий конфлікт у сфері життєвих ролей особистості.

На думку дослідника, чим багатшою є система життєвих ролей людини, тим багатоаспектнішим буде її соціальне обличчя, багатограннішою взаємодія з різноманітними соціальними ситуаціями, до яких вона може краще адаптуватися. І чим вища рольова компетентність людини, тим багатограннішим є її функціонування, тим багатовимірнішою є особистість, і тим більше у неї можливостей для творчої самореалізації [2; 3; 5; 7; 8].

Визначаючи ознаки соціальної компетентності (у рольовому аспекті), варто звернути увагу, на думку П.Смирнова, про важливість гармонійного виконання певної ролі, коли особистістю засвоєні і рольові цінності (при цьому в належній ієрархії), і майстерність, і повноваження. Відсутність хоча б одного з цих компонентів призводить до рольової деформації. Водночас стержнем рольової поведінки є цінності. Як зазначає вчений, цінності – найбільш значимий і стійкий елемент соціальної ролі... Будь-яка роль існує до тих пір, доки існує цінність, в ім'я якої вона виконується. Але рольові цінності можуть вступати у протиріччя між собою, адже у кожній ролі є своя головна цінність, і тоді виникає ситуація рольового конфлікту. Вміння передбачити ці конфлікти (як і міжрольові, коли вступають у протиріччя цінності двох чи більше ролей), є ознакою рольової, а отже – соціальної компетентності [2; 6].

Аналіз наукових джерел показав, що у психології розрізняють ролі соціальні, визначені місцем індивіда у системі суспільних відносин. Соціальна роль – це поведінка людини за нормами, обумовленими даним суспільством у відповідності з очікуваннями його представників [1; 2; 8]. Незважаючи на формальні вимоги до виконання соціальної ролі, – зазначається в роботах Е. Берна, М. І. Бобнева, Т. Шибутані, – об'єкт (людина) може варіювати свою поведінку у достатньо широкому діапазоні, тим самим проявляючи свої індивідуальні особливості. Міжособистісні ролі визначені місцем суб'єкта в міжособистісних стосунках.

У дослідженнях З. М. Мірошник саме значення ролей, які виконує вчитель, рольова структура особистості вчителя, стали основною метою, яку необхідно реалізувати у процесі підготовки майбутнього фахівця, професіонала, сучасного вчителя початкових класів [7; 8]. Аналіз робіт В.А. Семиченко [9] показав, що діяльність учителя досить жорстко регламентована його функціональними обов'язками. Відповідно до кожної функції, можна виділити так звані нормативні професійні ролі: той, хто дає знання; той, хто виховує; той, хто допомагає вийти зі складної ситуації; той, хто оцінює, та ін. Умовно дослідниця дає певні на-

зви, що відображають сутність тієї чи іншої ролі («Наставник», «Суддя», «Опікун», «Старший друг») та акцентує увагу на тому, що вчитель, виконуючи професійні нормативні ролі, вкладає в кожну з них свій індивідуальний, особистісний смисл. Взагалі автор пропонує оригінальний перелік нормативних професійних ролей («Мудрець», «Заступник», «Першоджерело» і т.ін.) , що якнайкраще відображає сутність професійної діяльності вчителя і вчителя початкових класів, зокрема.

Аналізуючи ролі (соціальні), які виконують працівники освіти, Л.М. Карамушка пропонує об'єднати їх у дві основні групи:

- професійно-функціональні – ролі, які зв'язані з виконанням працівниками професійної діяльності (навчальної, виховної, організаційної);
- інші соціальні ролі, визначені активністю працівників у інших сферах життєдіяльності (сімейній, побутовій, громадській, спортивній) і залежні від соціальної активності працівників, їх включення у різного роду соціальні зв'язки.
- Крім того, автор зазначає, що професійно-функціональні та інші соціальні ролі можуть бути найрізноманітнішими:
- активними чи латентними (актуалізованими або не актуалізованими в даний конкретний момент);
- довготривалими чи ситуативними (такими, що виконуються впродовж усього життя або лише в конкретній ситуації);
- формальними чи неформальними (зв'язаними з належністю до формальних або неформальних структур);
- груповими чи індивідуальними (які виконуються групою або окремою особою) [7; 8].

Висновки. На основі аналізу теоретичних підходів та експериментальних даних, ми дійшли висновку про те, що якість виконання окремою людиною конкретної ролі багато в чому залежить від того, наскільки вона розуміє її специфіку і в якій мірі дана роль нею приймається й засвоюється, інакше кажучи інтерналізується (Г. Андреева, Т. Шибутані) . У цілому поняття «ролі» та «соціальної ролі» є досить широковживаним під час опису соціальної взаємодії, коли регулярно і протягом досить тривалого періоду відтворюються певні стереотипи поведінки. Яскравим прикладом такої взаємодії та виконання ролей може бути педагогічна діяльність, в ході якої сучасний вчитель виконує безліч ролей та функцій. Отже, будь-яку роль можна вивчати лише як аспект цілісної поведінки.

В той же час, на думку багатьох науковців (Г. М. Андреева, О.В. Андрієнко, А. Г. Асмолов, Л. П. Буєва, І. С. Кон, Д. О. Леонт'єв, Я.Н. Коломинський, Т. Шибутані) роль, яка засвоюється й приймається особистістю, без сумніву, стає частиною особистісної структури людини, що має стати предметом спеціального обговорення та вивчення.

Список використаних джерел

1. Асмолов А.Г. Личность как предмет психологического исследования/ А.Г. Асмолов. – М.: Изд-во МГУ, 1984. – 104 с.
2. Горностай П.П. Личность и роль: Ролевой подход к социальной психологии личности/ П.П. Горностай. – К.: Интерпресс ЛТД, 2007. – 312 с.
3. Горностай П.П. Ролевой конфликт и проблема выбора / П.П. Горностай//Психологія на перетині тисячоліть. – К.:Глозис, 1998. – Т.1. – С. 319-326.
4. Горностай П.П. Социализация личности и психологические роли / П.П. Горностай//Теоретические и прикладные вопросы психологии. – Вып. 3 Ч.1. – СПб. – 1997. – С.325-330.
5. Горностай П.П. Рольова теорія особистості: теоретичні основи та практичні аплікації/П.П. Горностай//Наукові записки інституту психології ім. Г.С. Костюка АПН України. – Вип.26, Т.1. – К.: Главник, 2005. – С.391-395.
6. Горностай П.П. Личностные характеристики ролевого поведения/ П.П. Горностай// Вісник Харківського держ. університету. – №439. – 1999. – С. 18-22.
7. Мірошник З.М. Модель рольової структури особистості вчителя/ З.М. Мірошник// Науковий часопис НПУ імені Н.П. Драгоманова. Серія №12. Психологічні науки: зб.наукових праць. – К.: НПУ імені М.П. Драгоманова, 2010. – №30(54). – С. 1116-122.
8. Мірошник З.М. Рольова структура особистості вчителя початкових класів: [Монографія]/ З.М. Мірошник. – Харків: ХНПУ, 2011. – 306 с.
9. Семиченко В.А. Психология деятельности: [пособ.] / В.А. Семиченко. – К.: Издатель Эшке А.Н., 2002. – 248 с.
10. Хьелл Л. Теории личности/ Л. Хьелл, Д. Зиглер. – СПб.: Питер, 2003. – 608 с.
11. Шибутани Т. Социальная психология /пер. с англ. В.В. Ольшанского. – Ростов н/Д.: «Феникс», 2002. – 554 с.

The article envisages the actual problem on study the role of personality structure.

The views of domestic scholars concerning this issue are considered. We draw attention to the historical and philosophical origins of role perspective. Analyzing philosophical views on the process of self-identity, we note that the main prerequisites for self-determination is self-awareness of himself and the availability of social cultural environment in which it distinguishes itself from other people. From a philosophical point of view while self-determination refers to the awareness of himself, his value-semantic orientations. So, despite the long history of development and different approaches to the meaning of life in general and self-determination rights in particular philosophical thought still agree with such critical situation: a person endowed with a certain activity (that is, according to some philosophers, the divine nature), which provides people from other wild-life, and this activity is a source for knowledge of the world and determine their place in it (his role).

Based on the analysis of experimental data, the researchers concluded that the quality of the individual specific role depends largely on how it understands its specificity and the extent to which this role it is accepted and assimilated.

Keywords: the personality, the role, the social role, the locus of the role conflict, the role development.

Отримано: 12.01.2013 р.

УДК 159. 923: 81'22

Н.О.Михальчук

ПРОВЕДЕННЯ РЕФЛЕКСИВНО-ПОЕТИЧНОГО ТРЕНІНГУ З ВИКОРИСТАННЯМ АНГЛІЙСЬКИХ ПРИКАЗОК ТА ПРИСЛІВ'ІВ З КОМПОНЕНТОМ “ДІЯЛЬНІСТЬ ЛЮДИНИ”

У статті дано структурно-семантичну характеристику прислів'ям та приказкам. Описано два типи паремій з компонентом “діяльність людини”. Окреслено структурну своєрідність прислів'їв, що відзначається на лексичному, граматичному і структурно-стилістичному рівнях мови. Розроблено та описано аксіологічно зорієнтовані тренінги та семінари